

adatolása, a szerző szófejtéseinek érvelése egyaránt elismerésre méltó, a lényegét illetően hibátlan. Kiss Jenő előző, ugyancsak úttörőnek mondható madárnév-monográfiájához hasonlóan tehát az egzotikus madárneveknek eme első hazai feldolgozása is elsősorán munka. S egyben a szerző Magyar madárnevek c. könyvének szerves folytatása és egységes egészzé kerekítése.

ZAI CZ GÁBOR

Ferenc Gregor: Die alte ungarische und slowakische Bergbauterminologie mit ihren deutschen Bezügen

Akadémiai Kiadó, Budapest 1985. 344 l.

Egy-egy mesterség szaknyelvének, egy-egy szakterület terminológiájának történeti szemléletű vizsgálata nehéz feladat elé állítja a magyar kutatót. Módszertani előzmények hasznosításáról alig lehet szó; a magyar nyelvudomány a legutóbbi időkhöz képest mostohán bánt a szaknyelvekkel nemcsak diakronikus tekintetben, de még szinkronikusban is. Olykor a nyelvi anyag összegyűjtésének is sok az akadály. Például a gazdaság- és művelődéstörténeti szempontból egyaránt jelentős bányásznyelv szókincsének maig nincs kimerítő magyar történeti szótára. Aki a magyar bányászati terminológiával kíván foglalkozni, annak magának kell az adatokat előbányászni elsősorban levéltárak irathalmazából, különféle publikációk idevágó anyagából. Mindez még fokozottabb mértékben érvényes a szlovák bányásznyelvre, hiszen a szlovák nyelvnek mindeddig még általános nyelvtörténeti szótára és korszerű tájszótára sincs. A történelmi Magyarország északi területein, a magyar—szlovák együttélés színterén folytatott ércbányászatban jelentős szerepet játszott az Árpád-korban betelepült németiség. A bányászati terminológia nem csekély hányada mind a magyarban, mind pedig a szlovákban a német bányászok nyelvéből származik.

Gregor Ferenc arra vállalkozott, hogy monografikusan feldolgozza a régi magyar és szlovák ércbányászati terminológiát, tekintettel a német vonatkozásokra is. (Itt kívánom megemlíteni, hogy a *bánya* szóval a középkori magyar nyelvben mindenkor csak érc-, esetleg kőbányát jelöltek. A kőso kitermelőhelyének magyar neve a középkorban *akna*, *sóakna* volt, és csak később lett *sóbánya* [1595: „Salina: . . . *So-banya*”: Ver. 92], *kőszénbánya*-ról, *szénbánya*-ról pedig csupán azóta beszélünk, hogy 1759-ben Brennebergbányán megindult a szénbányászat.) Könyvét úgy építette fel, hogy a bevezetésben (19—22) felvázolta munkája létrejöttének fő indítékait és körülményeit, majd az első fejezetben (23—32) megrajzolta a magyarországi ércbányászat kezdetének történeti képét. A monográfia törzsét alkotó második fejezetben (33—325) a szerző fogalmi körök szerint csoportosítva tárgyalta meg az egyes bányászati mesterségeket, nem hanyagolva el a nyelvi jelenségek megvilágításakor a tárgyi valóság bemutatását sem. A fogalmi körök elrendezésekor Gregor arra a gyakorlatra támaszkodott, amely az évszázadok folyamán a bányászatban kialakult. A 'bánya' és 'bányamű' (33—49) fogalomkörének vizsgálata után sorra vette a bányamunkásnak (49—63), a bányatulajdonosnak, bányavállalkozónak (63—69), a bányaiüzem tisztviselőinek, alkalmazottainak (69—86), a munkaszervezésnek és a bérezésnek (86—103), a bányamunkások lakásának és ruházatának (103—116), a bányaművelés legfőbb mozzanatainak: a kutatásnak, a feltárásnak és a jövesztésnek, valamint a különféle bányatérsegeknek (116—195), az ércnek (195—215), a bányászati eszközöknek és felszerelési tárgyakkal (215—248), a bányaszellőztetésnek, világításnak és víztelenítésnek (248—267), a bányai biztosításának (267—277), a szállításnak (278—312) és az ércnek zúzásának (312—325) a terminológiáját. Munkája harmadik fejezetében (327—330) Gregor összefoglalja kutatásainak elvi tanulságait. Közülük kiemeltem néhányat, és esetenként észrevételeket is fűzök hozzájuk.

Gregor helytállóan tartja a szlovák történészeknek azt a vélekedését, hogy a szlovákság a magyarok bejövetele előtt ismerte az ércbányászatot és az ércfeldolgozást. Ezt egyebek között olyan magyarba átkerült, alapvetően fontos szláv (szlovák) terminusok igazolják, mint a *bánya* és a *ruda*. — A *ruda* 'érc' azonban köznévként nem honosodott meg a magyar köznyelvben, csupán nyelvjárási szinten él itt-ott (l. Gregor könyvének 197. oldalát). A *Ruda(bánya)*-féle földrajzi nevek nem magyar névadás eredményei, hanem szláv helynevek átvételei. — Arra nézve, hogy a történelmi Magyarország északi területén lakó szláv népességet lehet-e a magyar honfoglalás korában *szlovák*-nak nevezni, a magyar történészek nem osztják a szlovák történészek véleményét.

Szabó István (A magyarság életrajza 12) szerint „Nyugati szlávok, morvák laktak itt [= a Kárpát-medence északnyugati hegyvidékén], akik a közös őshazából történt elvándorlásuk után a VI–VII. század táján telepedtek ide. Inkább a hegyvidék déli lejtőit lakták a Morva és a Garam folyók között, de soraik itt sem voltak sűrűek s még ritkábbakká lettek a magyar honfoglalásban... A lakott vidék mögött, a turóc–liptó–zólyomi részekben pedig megyenyagságú üres térségek álltak a honfoglalás korában.” Szűcs Jenő (Valóság 1985/3: 45) „morva-szubsztrátum”-ról beszél, „mely számottevőbb népességben csak a Kárpát-medence északnyugati részeinek folyóvölgyeiben élt (egyik eleme a XIII. századtól fogva cseh, morva, lengyel, rutén telepes-tömegekkel együtt a kései középkorban kiformalódó szlovák etnikumnak)”. L. még Györffy György e tárgyú polemikás megnyilatkozásait (Kortárs 1981/5: 826–828, 1982/2: 296–302).

A tatárjárás utáni időkben nagy számban Magyarországra érkező német bányászok meghonosították a magasabb szintű technikát, az aknamélyítést, a föld alatti bányaművelés módszereit. Az ezekre vonatkozó német terminológia is utat talált mind a magyar, mind pedig a szlovák bányásznyelvbe, gazdagítva a szlávokra magyar (*bunkó, csákány, csiga, lyuk, művel, verő* stb.), illetőleg szlovák (*dol 'akna', jalovina 'meddő kőzet', klopačka* '(műszakváltás jelzésére használatos) kopogató', *stupa* 'zúzómalom' stb.) bányászkifejezések számát. Míg azonban a szlovákok többnyire első kézből, közvetlenül a németből vették át a bányászati terminusokat, addig a magyarba gyakran közvetve, a szlovákon keresztül jutottak el a német műszavak. Gregor összesen mintegy 800 magyar, 600 szlovák és 250 német bányász mesterségszót vont be vizsgálataiba. A 250 német bányászati műszóból a XVI. század végéig kb. ötven adatolható jövővényezőként a szlovákból, s úgy huszonöt a magyarból. Nem kevés a német mintára alkotott tükörszavak, tükörjelentések száma sem; vö. magyar *bányamű, hegymester, kutya* stb., illetőleg szlovák *banský obchod* 'bányavállalat', *jama* 'tárna' stb. Egy-egy német bányászati műszó nemcsak egy alkalommal, hanem többször, más-más időben, más-más helyen, esetleg más-más hangalakban, más-más jelentésben is behatolhatott mind a magyarba (vö. *gébelý : gépel : gépely : gepli*), mind pedig a szlovákba (*hant : hunt*).

Az évszázados magyar–szlovák együttélés természetes velejárója volt a szavak cseréje a bányászat területén is. A magyarba a szlovákból került át a *blaska, hamóka, krampács, kahanyec* stb., a szlovákba pedig a magyarból jutott át a *jalč 'ács', sersam 'szerszám'* stb.

Az ügyintézés, üzemeltetés révén latin eredetű bányászati kifejezések is meghonosodtak a magyarban és a szlovákban (*urbura* 'bányabér, bányavám', *urburárius* 'bányabirtokos', *kontraskriba* 'ellenró, viszontvigyázó' stb.).

Gregor Ferenc monográfiájának talán az a legnagyobb érdeme, hogy a levéltári és nyomtatott források alapos kiaknázásával, nagyszámú friss adat bevonásával újszerűen tudta megrajzolni a magyar és szlovák bányászati terminológia történeti kialakulását. Szemléletesen mutatta be, mennyi kölcsönös haszonnal járhat az egymás mellett élő népek nyelvének párhuzamos vizsgálata, s példát adott a szavak történetének gondos, körültekintő kidolgozására. Selmechánya nevével kapcsolatban például szóba hozta a *Selmeč* folyónévvel etimológiailag összetartozó palóc *csevice* 'savanyúvíz(forrás)' szót is, amelyet Kniezsa István (SzlJsz. 133) 1955-ben még csak 1789-ből, a TESz. (1: 517) pedig 1967-ben 1738-ból tudott kimutatni. Saját kutatásai alapján Gregor már 1689-ből szöveggörnyezettel együtt adatolja a szót (IIa 4: 167). S ha a köznévi előforduláson kívül a helynévi alkalmazást is bevonjuk a vizsgálatba, a „*Cheviche, fons*” legkorábbi adatát 1361-ig (IIa 4: 131), a „*Sewicha, terra*” legkorábbi adatát pedig 1245/1423-ig (uo.) tolhatjuk vissza az időben. Ez a bizonytalan, fonák helyzet a magyar történeti lexikográfia ki nem elégtő állapotának a következménye. Az igényes kutató kénytelen magát átrágni a közkeletű szótárakon kívül a levéltári és nyomtatott források irdatlan tömegén is, ha szüksége van valamely magyar szó megbízható élettörténetére. — Interdiszciplináris jellege folytán Gregor monográfiáját a nyelvészek, különösen az etimológusok kívül haszonnal forgathatják a gazdaság- és művelődéstörténet, bányászat-történet, néprajz kutatói is.

Végezetül kellemtelen kötelességemnek teszek eleget, figyelmeztetve a könyv (s nem a monográfia!) meghökkenítő fogyatékoságára. Ami ugyanis Gregor Ferenc értékes monográfiájának kiadói gondozását illeti, az Akadémiai Kiadót hanyagsággért kell elmarasztalnunk. A kötet végén lelkiismeretesen összeállított német, magyar és szlovák szótárak találhatók (331–341), de — valamennyi szó mellől elmaradt az oldalszám. Bosszantó hiányosság ez, ami megnehezíti a könyv használatát, a kézi-könyvszerű fellapozást.

KISS LAJOS